

“Difai”dən “Axın”a – mücadilədə keçən ömür

Əhməd bəy Ağaoglu - 150

Əhməd bəy Ağaoglu

Ali məktəbə daxil olmaq üçün 7 sinif şart olduğu üçün bir il də Tiflis gimnaziyasında təhsil alıb. 1887-ci ildə gimnaziya təhsilini tamamladıqdan sonra avqust ayında Peterburqa yola düşüb, buradakı Texnologiya İnstitutuna girməyə hazırlaşdı, lakin bütün imtahanlardan uğurla keçmə də, onu yəhudi hesab edən müəllim cəbr imtahanından kəsib, bununla da Əhməd bəyın Rusiyadakı təhsil həyatı başa çatdı. Bu hadisədən qəzəblənən Əhməd bəy Rusiyanı tərk edib və ali təhsil almaq üçün Parisə yola düşüb. Əhməd bəy 1888-ci il yanvar ayının 8-də Parisə çatıb.

O, Sarbonna Universiteti yanındakı Paris Hüquq Məktəbinin tələbəsi olub, eyni zamanda Ali Təcrübə Tədqiqatlar Məktəbində dövrün tanınmış alimlərinin müəzirlərini dinləyib.

“1888-1894-cü illərdə Parisdə yaşayan Ağaoglu Ali Təcrübə Tədqiqatlar Məktəbi (Ecole des Hautes Etudes Pratiques) ilə bir sırada Canlı Şərqi Dillər Məktəbinin (Ecole des Langues Orientales Vivantes) məşğələlərinə də qatılıb. Buradakı müəllimləri arasında Ceyms Darmstater, Pol Seffer, Barbye de Meynard kimi tanınmış şəxslər olub. Əhməd bəy, eyni zamanda, professor Ernst Renan (1823-1892), “Le Nouvelle Revue” məcmuəsinin nəşiri Cülyetta Adam (1836-1936) ilə də dostlaşdı.

1892-ci ildə Əhməd bəy şərqşünasların Böyük Britaniyanın paytaxtında keçirilən IX konqresinin iştirakçısı olub, şüalik məzhəbinin İrənin qədim dini təlimlərindən biri – mazdakiliklə əlaqələrinə dair maruzə ilə çıxış edib. Bu tarixi hadisə ilə bağlı xatirələr “Kavkaz”da dərc olunub.

Əhməd bəy 1894-cü ildə təhsilini bitirərək Parisdən İstanbula gəlib, İttihad və Tərəqqi-nin orqanı olan “Şurayi-Ummat”ə məqalələr verib. Burada 6 ay yaşadıqdan sonra ələ həmin il atasının ölüm xəbərini alaraq Qafqaza qayıdıb, öncə Tiflisdə yerləşdi. Tiflis gimnaziyasında fransız dilindən dars deyib, eyni zamanda “Kavkaz” qəzeti ilə əməkdaşlıq edib. 1896-cı ildə Şuşa ədədi (real) məktəbinə fransız dili müəllimi təyin edilib. Burada dars deyərək el arasında Fıraq Əhməd adlanıb.

Əhməd bəy 1897-ci ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin davətisi ilə Bakıya köçüb, “Yaspi” qəzetinin redaktoru, apacısı müəlliflərindən biri olub, Əhməddən bəy Topçubaşovla sıx əməkdaşlığa başlayıb. Eyni zamanda, müəllimlik fəaliyyətini burada davam etdirib, Kommersiya məktəbində fransız dili müəllimi işləyib. Çox keçmədən Bakı Şəhər İdarəsinin üzvü seçilib. “Axund və islam” adlı ilk əsərini də bu zaman yazıb. 1901-ci ildə Tiflisdə rus dilində «Женщина по исламу и в исламе» (“İslama görə və islamda qadın”) kitabı nəşr edilib. 1905-ci ildə Bakıda Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsəti ilə “Həyat” qəzetini buraxmağa başlayıb. 1906-cı ildə “İrsad” qəzetini, etəsi il eyni zamanda türkcə və rusca “Tərəqqi” (“Торрепсе”) qəzetlərini nəşr edib.

Əhməd bəy 1905-ci ildə Peterburqa gedərək Rusiya müsəlmanlarının maraqlarını müdafiə edib. Həmin ildə onun təşəbbüsü ilə “Fədai” cəmiyyəti yaradılıb. 20 fevral-6 mart 1906-cı ildə Tiflisdə Qafqaz çarşinisi İ.I.Vorontsov-Şaşkovun sədrliyi altında keçirilən erməni-müsəlman başqırdçı qurultayında Azərbaycan nümayəndələri arasında yer alıb. Ağaoglu 1906-cı ilin oktyabrında yarıdılan gizli “Qafqaz Ümmətmüsəlman Müdafiə Komitəsi Difai”nin qurucusu olub. “Difai”nin qurulmasında məqsəd Azərbaycan türklərini ermənilərin hücumundan, eləcə də çar məmurlarının zülmündən qorumaq idi. “Difai” bu yolda kifayət qədər uğurlu fəaliyyət göstərib.

Bu fəaliyyətlərinə görə çar hakimiyyətinin ciddi təqib etdiyi Əhməd

bəy 1909-cu ildə İkinci Məşrutəyə elan edildikdən sonra Türkiyəyə gedib. Burada Parisdə otuyarkən dostlaşdığı Əhməd Rza bəy və doktor Nazim vəsəti ilə “İttihad və Tərəqqi” cəmiyyətinə grib. Həmin il Məzir Naziriyədə ibtidai təhsil müfəttişi təyin edilib. Süleymaniyyə “İttihad və Tərəqqi” klubunun rəisi olub. 2-3 il içində İstanbulda fransızca “Jeune Turc” (Gənc Türk) və türkcə “Tərcümani-haqaiq” qəzetlərini baş redaktoru işləyib.

Ağaoglu 1909-cu ilin oktyabrından etibarən İstanbul Darülfünununda Türk-moğol tarixi və rus dilindən dars deyib.

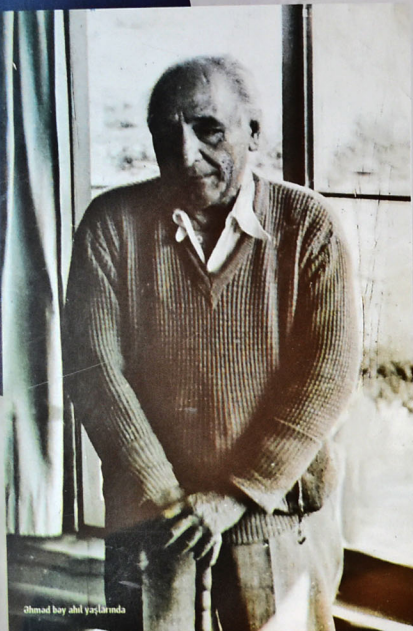
Bu donamda Ziya Gökəp, Yusif Akçuraoglu, Məhəmmədəmin Yurdaqlıbəy bəy, “Türk Ocağı”nın qurub. Hətta “Türk Ocağı”nın ilk quruluş toplantısı onun evində baş tutub. 1910-1914-cü illərdə “Xalq ocağı”, “Sırağul-müstəqim”, “Türk Yurdu” kimi mətbuat orqanlarında iştirak edib. 1911-1912-ci illərdə İstanbul Universitetində “Türk mədəniyyəti tarixi” kafedrasının müdiri olub. 1915-ci ildə Afyonkarahisar millət vəkili seçilib. Həmin il “İttihad və Tərəqqi”nin Ümumi Markazının üzvü olub.

Əhməd bəy 1912-ci ildə bir çox türk ziyalısı ilə birlikdə həbs edilib, üç ay Bekirəgah məhəbbəsinə saxlanılıb. Bu həbsdən qaçmaq səbəbi bilinməsə də, mətbuatda hökumət aleyhinə məqalə yazması ilə bağlılığı ehtimal edilir.

Əhməd bəy 1915-ci ildə İstanbulda yarıdılan “Rusiya Türk-Tatar Müsəlmanlarının Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Komitə”yə daxil olub. Əhməd bəy bu dövrdə soyadının sonluğuna əlaqəli dəyişiklik edib.

Məşhur azərbaycanlılar bir arada - Əhməd bəy Ağaoglu (solaqda ikinci), Əhməddən bəy Topçubaşov (solaqda üçüncü), Əli bəy Hüseynzadə (solaqda dördüncü)

Əhməd bəy Ağaqözü

sonun işgənci davranışı ilə razılaşmayan Əhməd bəy ona belə cavab verib: "Bizim qurduğumuz Azərbaycan Cümhuriyyəti mədəni bir dövlətdir. Bizim ölkəmiz Hindistan deyildir. Əgər general bizimlə bu şəkildə, bu tonda danışsaqsa, artıq bizim müzakirə edəcəkdir bir məsələmiz qalmır". Tomson bu cavabdan sonra yumşalır, Azərbaycanın siyasi haqlarına hörmət edəcəyini vəd edir. Belə də olur.

“Əhməd bəy 1918-ci ilin 7 dekabrında yaradılan Azərbaycan Parlamentinə Qarabağdan millət vəkili seçilib. 1919-cu ildə Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasını əsas məqsəd kimi qarşıısına qoyan, Əhməd bəy Topçubaşovun sədri olduğu Sübh Heyətinə daxil edilib. Amma ermənilərin fitnəsi nəticəsində ingilislər onu İstanbula "ermənilərə zülm etmək, erməni qırğına qatılmaq" ittihamı ilə suçlayıb Malta adasına sürgün ediblər. Əhməd bəy adada asir qaldığı müddətdə xatirələrini, "Üç mədəniyyət" və "Könüllü-süz olmaq" əsərlərini qələmə alıb.

1921-ci ildə Ankara hökuməti onu Maltadakı başqa əsirlərlə birgə ingilislər asirlərinə dəyişdirib. Sürgündən xilas olududan sonra Əhməd bəy mayın 11-də Romadan Azərbaycan bölgəvi hökumətinin rəhbəri Nəriman Nərimanovla məktub ünvanlayıb. Məktubün cavabında Nərimanov onu vəzifəyə dəvət edib. Nərimanovdan cavab məktubu alan Əhməd bəy artıq Türkiyəyə idi. Nərimanovla ikinci məktubündə yazırdı: "Təmsil etdiyiniz fikir sistemini qəbul edirəm. Türklər üçün qurtuluş imkanını təkcə Osmanlı Türkiyədən gördüyü haqqında Sizə də məlumdur olan fikir və qənaətlə qalırıq: Əsərindən qurtaraqçılar məna yenicən can və varlıq verməsin. Ankaraya gəlməyən mənim üçün bir namus burcudur... Türklük bətinə qəbul etməyən təmirdir. Məqsəd ona xidmətdir. Bu xidmət harada edilsə, müqəddəssdir, mübarəkdir".

Beləliklə, Mustafa Kamal Paşa ilə isti münasibətlər qurmuş Əhməd bəy ocaq Türkiyənin hərəkətinə qoşularaq İrsad Heyətinin üzvü, 1921-1923-cü illərdə isə Mətbuat və İstihbarat Ümumi Müdirləri işləyib. Daha sonra Ankara və Türkiyənin səsini dünyaya yaymaq üçün vəzifəsini durandıran "Hakimiyyəti-milliyə" qəzetinin ümumi müdiri və baş redaktoru olub. 5 noyabr 1925-ci ildə Mustafa Kamal Atatürk Ankara Hüquq Məktəbini açdı. Əhməd bəy bu məktəbdə hüquq fakültəsinin qurulmasında fəal iştirak edib və hüquqi-əsaslıya (konstitusiya hüququ) professoru məqamına yüksəlib. Məktəbdə bu

Əhməd bəy Ağaqözü Ataturk və əqəd dostları ilə bir arada

fənn üzrə ilk dərsi 1925-1926-cı illərdə o, tədris edib.

Bu illərdə Əhməd bəy "Mən kiməm", "İran və inqilab", "Könüllü-süz olmaq", "İxtilalımlı inqilabımı?", "Sərbəst insanlar ölkəsində", "Tənni dəgimə", "İngillərə və Hindistana kimi əsərləri işıq üzünə gətirib. 1928-ci ildə "Türk Ocağı" onun "Üç mədəniyyət" kitabını nəşr etdirib. Türkiyədə 7 avqust 1930-cu ildə Atatürkün icazəsi ilə müxəlif "Sərbəst Firqə" qurulub. Onun rəhbərliyi içində Fəthi bəy və Nuri (Conker) bəylə birgə Əhməd bəy də olub. Ağaqözü bu partiyaadakı fəaliyyəti ilə bağlı "Sərbəst Firqə xatirələri" adlı əsərini yazıb. 1933-cü ildə Əhməd bəy "Dövlət və fərd" kitabı çapdan çıxıb.

Əhməd bəy 1933-cü ildə gündəlik "Axın" qəzetini buraxmağa başlayıb. "Axın" qəzetinin ilk sayı 1933-cü il mayın 29-u, bazar ertəsi günü işıq üzünə gəlib. Hamın ilin 24 sentyabrına qədər davam edib. Ümumilikdə 119 sayı nəşr olunub. Çap etdiyi qəzet barədə Ağaqözü belə yazırdı: "Demokratiyanı, azadlığı, vəzifə məsuliyyətini xatırlatmaq istəyən "Axın" yaxşıya yaxşı, pisa pis deməkəndə qənimətin arslanla bir vətənsəvarlıqla irəliləyir... "Axın" ilə onların gətirdiyi yol aydındır. "Axın" onların gətirdiyi bir yolu özünə kəbə etmişdir. "Axın" öz mənafeətini düşünmür. İnsanlığı, qəzəqlik, mətbuat sərəfini məqsədi hesab edir. Digər qəzətlər dünən əmriyyətdir müdiridən şikayət edərlər, səhə isə şikayət edətlərini inkar edərlər. Çünki qənimlər, qorxurlar. "Axın" fikir hüriyyətinin, qəlam hüriyyətinin, Vətən hüriyyətinin təmsilidir. Ə... Haqqı söyləyər və haqqə həqqə edər". Ömrünün sonlarında Əhməd bəy hamı ictimai-siyasi, hamı də pedaqoqi fəaliyyətdən uzaqlaşdı.

1939-cu ilin mayın 19-u, Əhməd bəy xəstə yatağında yatdı. Dostları, həkimlər başının üstündə. Həkim olan qızı Gültəkin onun namı sayı gətirir. Əhməd bəy üzünü həkimlərə tutur: "İnsan hər zaman şəmpan içməz, qızının həzrlədiyi bu məhəllə hamısından gözəldir".

Daha sonra ovladlarının bibi kimi bildiyi Humayla yalnız qalmaq istəyir. "Mən ölürəm, sənə çox zəhmət verdim, hirslandıym zamanlar da oldu, haqqını hələl et. Bu dövərdə 250 lira var, məqalələrimin puludur. Cənabəmdə o pulu saxlaycayın. Sənə uşaqlara, uşaqları da sənə əmanət edirəm". Daha sonra üşüduyunu deyir, iynə vurmaq istəyir, icazə verir: "Artıq bu makina parçımı tutmağ. Qızı Tezər ağlayır. Üzünü ona çevirir. "Ağlama qızım, insan şüurlu bir məkandır. Sənəzər, ağlamaqcaqsa. Mənim vücudum sizlərə, ruhum anam, atam, sənə, itilə...". Onlarla barabaram" deyə qığırır... ♦

Dilqəm Əhməd

Ədəbiyyat:

1. Ağaqözü Əhməd bəy, *Suşa, Peterburq və Paris xatirələri* (Ataturkə iki məktub). Bakı, 2019.
2. Mərdanov Misir, *Təhrizdə Ədalət. 1920-ci ilədək ali məktəblərdə oxumuş azərbaycanlılar*. I Cild. Bakı, 2018.
3. Sakal Fəhri, *Ağaqözü Əhməd bəy*. Ankara, 1999.
4. Aran Mehmed Sadiq, *Azərbaycan Türk Cümhuriyyətinin İstiklal İlamı. "Yeni İstanbül" qəzeti, 23 sentyabr, 1966, sayı 6015*.
5. Ağaqözü Ahmet, *Mütərəke və Sürgün Hətrələri*. İstanbul, 2013.
6. "Açıq Gözümlər: Bəy "Akın!" Hədəfə Koşuyordı", *Akın*, 13.9.1933.